

Ocjene i prikazi

Latinka Perović. *Dominantna i neželjena elita: Beleške o intelektualnoj i političkoj eliti u Srbiji (XX – XXI vek)*. Beograd: Dan Graf, 2015. 688 stranica.

Kada se kaže Latinka Perović, svatko bar iole upućen u jugoslavensku političku, socijalnu ili bilo koju drugu zbilju početkom sedamdesetih godina prošloga stoljeća hitro će i asocijativno povezati to ime s gromoglasnim i konzistentnim slobodarskim nervom za koji, malo je kazati, ondašnja vladajuća nomenklatura nije imala previše razumijevanja. Povjesničarka po struci u pravome smislu te riječi, dr. Perović koja danas uživa u zavidnim životnim trenucima, svoju znanstveno-produkcijsku mladost dokazala je upravo koncem protekle godine kada je široj zainteresiranoj javnosti predstavila svoju novu i, kako sama često voli istaći, nipošto posljednju knjigu budući da je rukopis još jednog njezinog djela aktivno u pripremi. *Dominantna i neželjena elita* Latinke Perović opširna je, užarena i posve objektivna historiografska osuda bez mogućnosti pomilovanja koju je autorica u prvome redu posvetila nacionalističkoj i antiliberalnoj politici one zemlje iz koje potječe i ona sama te čiju povijest poznaje u doista impresivnim razmjerima.

S pozicije strukture, Perović kroz trinaest pomno odabranih ličnosti nudi jasan i uzbudljiv pregled najvažnijih povijesnih presjeka, kao i raspored vodećih ideoloških tendencija između dvije elementarne

grupacije u Srbiji onoga razdoblja – dominantnih i neželjenih koji su, u manjoj ili većoj mjeri, nesumnjivo oblikovali modernu srpsku političku pozornicu. U tom smislu, prvaka dominantnoga pola Perović je utjelovila kroz lik i djelo Dobrice Ćosića, srpskog književnika i nacionalno-ideologijskoga mislitelja 20. stoljeća kojemu je posvetila posebno mjesto u svome radu što joj, usput budi rečeno, nerijetko prigovara čitateljska populacija koja drži da su nekoliko listova ove studije zaslužili i neki ostali istaknuti subjekti. Objašnjenja radi, osim što je djelovao kao vezivno tkivo između dvije glavne struje u najturbulentnijim previranjima, Perović Ćosićev značaj za srpski državni realitet vidi upravo u njegovoj komformističkoj i neprikosnovenoj poziciji koju je marljivo konstituirao gotovo šest desetljeća; prvo kao uvjereni komunistički propagandist beskrajno odan bratstvu i jedinstvu, a kasnije kao ljut kritičar istog režima čime se konvertirao u centralnog srpskog prepoditelja koji je tada, kao i Nikola Pašić za svoje vladavine, stajao „iznad institucija“, tumači Perović (str. 33.).

U drugome pak, takozvanom neželjenom i kulturološki razboritijem intelektualno-političkom ešalonu našlo se ostalih dvanaestero učesnika, a oni su redom sljedeći: Marko Nikezić, Koča Popović, Milovan Đilas, Ivan Đurić, Novak Pribićević, Slobodan Inić, Ivan Stambolić, Olga Popović-Obradović, Sima Ćirković, Zoran Đinđić, Bogdan Bogdanović i, posljednji ali ni u kom slučaju manje važan, Radomir Konstantinović. Putujući

kroz razne historijske trenutke vlastite zemlje koja, kao i mnoge druge moderne nacije, od 19. stoljeća nastoji iznaći što je moguće originalnije rješenje glede vlastita državno-pravnog pozicioniranja, autorica čitko i nedvosmisleno konstatira kako je hipernacionalistička euforija u Srbiji u posljednjem desetljeću 20. stoljeća ponovno pobudila stare (ali uvijek aktualne) negativne konotacije vezane uz balkanski prostor. S te strane, dotakla se i uvijek prisutne mitologizacije srpskog nacionalnog bića čime je otvoren imagološki aspekt u kontekstu teološke uloge srpske državne formacije na ovim prostorima, pri čemu vrijedi spomenuti kako pokušaj realizacije te koncepcije ova društva na različitim poljima osjećaju i danas. Dakako, u fokus je prodrijetla i rusofilska orijentacija srpske političke paradigme koja se uz nacionalni identitet vezuje do današnjega dana, dočim se za sve te procese potrudila otkriti njihove uzroke ne interpretirajući pritom svima očite i bolne posljedice.

Ovako strogom i ozbiljnom znanstvenom analizom uz blag i opuštajući narativni pristup, autorica je također rekonstruirala opći ambijent u kojem je došlo do snažne disperzije između pristalica liberalne i radikalne političke kulture čija se klica može pronaći na samim počecima nacionalnog buđenja, to jest u 19. stoljeću. Taj raskol koji cijepa Srbiju na dvije neuravnotežene doktrine i, koji je duboko ukorijenjen u sve pore intelektualne i političke elite, ovoj knjizi daje specijalnu dimenziju. Iz nje bismo lagano mogli zaključiti kako je radikalno usmjerenje oduvijek bilo u povlaštenijem položaju za razliku od liberalna svjetonazora uzevši u obzir činjenicu da srpska svjetovna prethodnica, kako

smatra Perović, nikada nije bila sklona pluralističkim i slobodarskim iskušenjima, već je svoju legitimaciju tvrdoglavo pronalazila u starim zatečenim shemama okrećući se konstantno tradicionalističkim i patrijarhalnim načelima. Drugim riječima, time su modernizacijski procesi unaprijed odgođeni za neke druge, tek nadolazeće sudionike, a strateške promjene koje su se nametale kao logičan preduvjet zdravog i funkcionalnog društvenog razvoja, bile su atraktivne tek rijetkim pojedincima koji su, razumije se, bili zakleti protivnici političkog ekstremizma i radikalnog nacionalizma.

Usto, kod autorice je zanimljivo to što je uspjela kroz Ćosićev i Nikezićev portret precizno apstrahirati postojeću srpsku nacionalnu matricu od jugoslavenskog federativnog tereta, kao i njegove komunističke pozadine u kojoj je nekoliko dekada prva bivala u potonjoj, a zatim ih je još vještije povezala i predočila nam njihovu međusobnu isprepletenost. Što se Ćosića podrobnije tiče, Perović ga u svojim opservacijama želi eksponirati tako što se iscrpno trudi sagledati čitavu cjelinu te u obzir uzeti širi klimatski kontekst. U tom smislu nema sumnje kako on za autoricu simbolizira jedan repozitorij koji objedinjuje sve opticajne elemente i tragom toga se bez istraživanja njegove javne participacije naprosto ne može u potpunosti shvatiti fenomenologija srpskog državnog samoljublja koji je svoj krajnji cilj vidio isključivo u teritorijalnoj ekspanziji koja se mogla ostvariti samo preko ratnih razaranja. Ono što je tmurno, a Perović je majstorski izložila, jest duboka paraliziranost i totalna onemoćalost provedbe liberalnih principa tzv. neželjene elite kojoj su ruke pri svakom pokušaju gotovo uvijek bile

vezane, kako u jugoslavenskoj tako i u suvremenoj povijesti srpske države.

I, kako se često moglo čuti na promocijama ove benevolentne knjige, Latinka Perović koja je kao autorica imala veliku privilegiju što je s mnogim obrađenim individuama njegovala osobne kontakte koji su iznjedrili brojne konstruktivne rasprave i diskusije, ovim je redcima komemorirala jednu ideju koja nikada u cijelosti nije uspjela ugledati svjetlo dana. Ta ideja trebala je unijeti neke nove prosvjećene tokove u kojima bi prava stvar isključivo pripadala pravome mjestu. Ovakom, ako ništa drugo, slobodno bismo mogli formulirati kako je istinska katarza *de facto* nezaobilazna i središnja osobina ova libreta. Konačno, starijim i srednjim generacijama južnoslavenskoga podneblja ova će knjiga ostati kao gorak repetitorij na ona nemilosrdna, užasavajuća i nehumana vremena koja su na tragičan način obilježila njihove životne putove. Obzirom da mladi grade novu sliku budućega svijeta, njima će ista poslužiti kao relevantan i neupitno poučan povijesni izvor kojemu je svrha neprestano dokazivati turobni duh jedne i, nadajmo se, neponovljive epohe.

Goran Mrazovac

Damir Agičić. *Hrvatska Klio II. O nastavi i udžbenicima povijesti*. Zagreb: Srednja Europa, 2015., 143. str.

Godine 2015. izašle su dvije knjige o hrvatskoj historiografiji, povjesničara Damira Agičića. Prva: *Hrvatska Klio: O historiografiji i historičarima* i njen svojevrsan nastavak: *Hrvatska Klio II. O nastavi i udžbenicima povijesti*. Za ra-

zliku od prve, druga knjiga, kao što se može iz naslova iščitati, bavi se nastavom i udžbenicima povijesti. Slično kao i u prvoj knjizi, autor je sakupio tekstove koje je pisao u proteklih dvadeset godina za razne časopise, izlaganja na skupovima, novine, a tu su i dva dokumenta: *Prijedlog programa rada Sekcije za nastavu povijesti HNOPZ-a* te *Uvodna riječ za časopis Povijest u nastavi, broj 1-2003*. Knjiga dolazi u pravo vrijeme – kada se raspravlja o kurikularnoj reformi, nacionalnoj Strategiji obrazovanja, znanosti i tehnologije, smjeru u kojem će se obrazovanje razvijati. Tim više, što može biti i poučna, jer možemo vidjeti koje su greške pravljene u prošlosti kada su u pitanju udžbenici povijesti, prezentiranje prošlosti u osnovnim i srednjim školama i nastava povijesti općenito. U „Predgovoru“ je autor i sam istaknuo kako je smatrao da je u ovakvom trenutku vrijedno podsjetiti barem na neka pitanja koja nas već dugo muče.

„Postojeći je nastavni plan i program loš, prije svega anakron i pretrpan svakakvim sadržajima.“ (str. 2.) Ovim riječima, 2003. godine autor opisuje stanje u nastavi povijesti. U tekstu: „Nastava povijesti u Hrvatskoj“, koji je napisan za časopis *Povijest u nastavi*, Agičić upozorava na stereotipne i jednostrane, to jest netočne prikaze povijesti Hrvata u udžbenicima. Kao nedostatak nastavnog plana i programa, ističe kako se daje previše detaljna razrada što, kako i kada učiti, do najsitnijih detalja, što sprječava slobodan i kreativan rad nastavnika. Agičić se dotaknuo školovanja i stručnog usavršavanja nastavnika, a ukazao je i na trenutne probleme udžbenika i nastave povijesti, ali i promašaje u pokušaju

rješavanja problema od strane vladajućih struktura. Mnogi problemi iz toga vremena postoje i danas, a neke poruke potrebno je još uvijek ponavljati: „Stoga je presudno da budući kurikulum postigne europske standarde, što podrazumijeva da se u nastavi povijesti izbjegavaju stereotipne predodžbe, posebice o susjednim narodima, te da se nastava povijesti usmjeri u pravcu razvoja vještina te učenja za demokraciju i otvoreno društvo.“ (str. 7)

Nakon teksta o nastavi povijesti slijedi „Izješće o seminaru Nastava povijesti u Hrvatskoj, Zagreb, 4.-5. travnja 2003“. Seminar je održan 4. i 5. travnja 2003. godine u Zagrebu, a zajednički su ga organizirali Vijeće Europe i Ministarstvo prosvjete i športa RH. Na seminaru je sudjelovalo osamdeset sudionika: nastavnici, stručnjaci, autori i urednici udžbenika, znanstvenici i sveučilišni profesori, članovi povjerenstva za ukidanje moratorija na učenje najnovije povijesti Podunavlja te predstavnici Ministarstva prosvjete i športa RH i gosti-predavači iz inozemstva. Autor donosi detaljno izvješće o ciljevima seminara, sažetke plenarnih izlaganja, izvješća i zaključke radnih grupa te konačne zaključke i preporuke. Ovo je trebala biti samo polazišna točka za diskusiju kako unaprijediti i učiniti boljom nastavu povijesti, a u konačnici kako kroz nastavu povijesti naučiti mlade kritičkom i otvorenom razmišljanju. Slijedeći tekst, „Kako do europske nastave povijesti“, napisan je 1998. za časopis *Hrvatska revija*. U tekstu su izneseni problemi tadašnjeg stanja u Hrvatskoj, koje se odrazilo i na udžbenike i nastavu povijesti. Autor se pozabavio temom udžbenika u Hrvatskoj u posljednjih nekoliko godina (dakle do

1998.) i pitanjem budućnosti nastave povijesti. Agičić se s pravom pita: „Hoćemo li u novom stoljeću, zapravo tisućljeću, nadalje imati tradicionalistički povijesni odgoj i obrazovanje ili ćemo ipak poći korak dalje i svoju djecu učiti o povijesti na suvremen način, ne čineći u prošlosti središte sadašnjih zbivanja?“ (str. 23) Ovaj tekst, i tekstovi u ovoj knjizi općenito, zanimljivi su jer možemo pratiti kako se nastava povijesti razvijala i mijenjala, koji su problemi postojali prije dvadeset godina, jesmo li ih preasli ili nas još uvijek usporavaju u razvoju. Iznoseći razne nedostatke i promašaje udžbenika i nastave povijesti u to vrijeme, Agičić je konstatirao kako su hrvatski nastavni planovi i programi povijesti za osnovne i srednje škole loši, prema njima su napisani udžbenici i priručnici pa su mnogi među njima također loši. U tekstu su izneseni primjeri autora i udžbenika koji nastavu povijesti koriste u politikantske svrhe. Autor kritizira recenzente i prosvjetne vlasti koji su dozvolili da se ovakve knjige nađu u ponudi i postanu obvezni školski priručnici. Dalje u tekstu upućuje se na rad Vijeća Europe, koje je posvetilo dio rada i nastavi povijesti kroz razne seminare i konferencije, te savjetuje svima koji se bave nastavom povijesti da prate moderne tokove kako bi išli u korak s vremenom. Na kraju teksta autor izražava nadu kako će se promijeniti nastavni plan i program povijesti te da će na svoje mjesto doći i najnovija europska povijest onako kako zaslužuje. Logično nam se pitanje postavlja 18 godina kasnije, je li nastava povijesti napredovala kod nas i p(r)oučavamo li povijest onako kako ona to zaslužuje? U slijedećem tekstu fokus je i dalje na Europi, međutim nešto

drugačiji – „Europa i europske integracije u nastavi povijesti“. Ovaj tekst autor je pisao kada je Hrvatska postala kandidat za ulazak u Europsku Uniju, 2004. godine. Smatrao je potrebnim i važnim raspraviti o tome „... jesu li i u kojoj mjeri naši učenici obaviješteni o europskoj povijesti općenito i europskim integracijama u drugoj polovici 20. stoljeća...“, te što o toj temi propisuju nastavni planovi i što piše u udžbenicima. (str. 31) Zaključak je kako po nastavnom planu i programu povijesti hrvatski učenici o Europi i europskim integracijama nakon Drugog svjetskog rata na nastavi povijesti ne trebaju učiti ništa! Stvar donekle spašava nastava zemljopisa/geografije, gdje učenici uče o europskim integracijama, ali s geografskog aspekta, bez povijesne dimenzije. Zanimljivo bi bilo analizirati kakvo je stanje danas u nastavnim planovima i udžbenicima, kada je Hrvatska već tri godine punopravna članica Europske Unije. Stanje u udžbenicima bilo je nešto drugačije za razliku od nastavnih planova i programa, iako postoje oni autori koji se slijepo pridržavaju nastavnog plana i programa i ne spominju Europu i europske integracije, postoje autori koji u svojim udžbenicima pokušavaju „popraviti“ nedostatke programa. Dio je autora, barem na nekim mjestima, spomenuo postanak Europske Unije i naveo osnovne datume iz njene povijesti. Neki su autori otišli i korak dalje te o europskim integracijama pišu u zasebnoj temi.

Nastavni planovi i programi, te udžbenici koji se pišu po njima, trebali bi u sebi sadržavati informacije, ne samo o Europi, već o najvažnijim kretanjima u svijetu. U današnjem svijetu, gdje je globalizacija odavno uzela maha i gdje više

niti jedna država ne može funkcionirati zasebno i zatvoreno, već ovisi o društvenim, političkim, gospodarskim i svim drugim kretanjima u svijetu, informacije s kojima raspolažemo veoma su bitne. S toga učenici u osnovnim i srednjim školama, budućnost svake zemlje, moraju biti upoznati s najvažnijim događajima i kretanjima u svijetu kako bi mogli u budućnosti što uspješnije funkcionirati u tom istom svijetu. Naravno, što i koliko trebaju učiti treba prilagoditi njihovom stupnju razvoja, koji će odrediti stručnjaci, ni u kojem slučaju politika.

U tekstu „Slika naroda jugoistočne Europe u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu“, analizirano je na koji način i u kolikoj mjeri su prikazani narodi jugoistočne Europe u udžbenicima za osnovnu školu. Zaključak je kako se u udžbenicima spominju Turci Osmanlije i Srbi, a ta slika je, osim kod izuzetaka, stereotipizirana i iskrivljena. Što se tiče ostalih balkanskih naroda, ne uči se mnogo, te ostali balkanski narodi nisu dovoljno oslikani da bi se mogla stvoriti cjelovita slika o njima.

Slijedeći tekst: „Bosna je... naša! Mitovi i stereotipi o državnosti, nacionalnom i vjerskom identitetu te pripadnosti Bosne u novijim udžbenicima povijesti“, napisan je 2003., a analiziraju se udžbenici za 6. i 7. razred osnovne škole u tri države nastale raspadom SFRJ: Bosni i Hercegovini, Republici Hrvatskoj i Saveznoj Republici Jugoslaviji (Republici Srbiji). Analizira se kako je u navedenim udžbenicima prikazana bosanska povijest te koji se mitovi i stereotipi i na koji način pojavljuju. Autor je zaključio kako je kod sva tri naroda prisutna želja da se učenicima povijest Bosne prikaže kao dio povijesti vlastitog

naroda – hrvatskog, bošnjačkog ili srpskog i posljedično tome, svi misle da baš oni polažu najviše prava na povijest Bosne u srednjem i ranom novom vijeku. Postojanje različitih mišljenja i nadmetanje argumenata je poželjno i dobro u historiografiji, međutim kada su tvrdnje u udžbenicima i „činjenice“ u službi politike i ideologije, onda se gubi smisao učenja o povijesti. Izdvojio bih rečenicu koju mislim da je bitno ponavljati, pogotovo nastavnicima, autorima udžbenika i onima koji stvaraju nastavni plan i program, o kojemu jako puno ovisi: „Sve dok se ne odbaci pristup u kojem povijest, a posebno nastava povijesti ima prvenstveno ‘rodoljubnu’ svrhu, te dok se ne prihvati da bi obrazovanje (i nastava povijesti u sklopu obrazovnog sustava) svakom pojedincu trebalo pomoći u formiranju vlastite osobnosti i u boljem razumijevanju svijeta koji ga okružuje, u shvaćanju i prihvaćanju različitosti koje u tom svijetu postoje, neće biti mnogo uspjeha u borbi protiv mitske svijesti, predrasuda i stereotipa.“ (str. 66)

Sljedeće je poglavlje: „Nacionalni identitet Hrvata i Srba u prvoj polovici 19. stoljeća u povijesnim udžbenicima za osnovnu školu u Republici Hrvatskoj i Saveznoj Republici Jugoslaviji“. Tekst je objavljen u *Dijalog povjesničara-istoričara* 4, 2001. godine, a zaključak je kako se o povijesti susjednih nacionalnih zajednica (regionalnoj povijesti) uči i u Hrvatskoj i u Srbiji. Međutim bitno je da se uči u omjeru koji ne narušava usklađenost svjetska/regionalna/nacionalna povijest. Jako je važno, što je i Agičić istaknuo, da se uči i o „uspjesima“ i o „porazima“, i o „pozitivnim“ i o „negativnim“ stranama vlastite nacionalne prošlosti, kao i prošlosti

susjednih naroda. Sve drugo, učenje samo o „uspjesima“ i „pozitivnim“ stranama vlastitog naroda, a o „neuspjesima“ i „negativnim“ stranama susjeda, vodi stvaranju stereotipa i mitova, koji se potom teško ispravljaju! Također je važno, u program učenja povijesti, ugraditi i učenje o nacionalnim manjinama. Pri tome se ne misli samo na vlastite nacionalne manjine u drugoj državi, već na manjine, pripadnike drugih nacionalnosti, u vlastitoj državi. To vodi ka toleranciji i razumijevanju za druge i boljem suživotu s drugima.

U knjizi se nalaze još dva poglavlja u kojima se analiziraju udžbenici: „Hrvatsko-mađarski odnosi u doba narodnoga preporoda u hrvatskim udžbenicima povijesti. Nacrt problematike“ (objavljen 2005.) i „Prikaz postanka suvremene Republike Hrvatske u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu“ (objavljen 2011.). Nakon toga slijedi tekst iz 2003. godine o trećoj generaciji udžbenika – „Iskorak prema trećoj generaciji udžbenika“. Članak „Reakcija na tekst u *Globusu*“ je iz 2002. godine, a autor reagira na amaterski i loše izrađenu analizu hrvatskih udžbenika koja je objavljena u *Globusu*, a u kojoj se autore školskih udžbenika optužuje za fašizam i nacizam, rasizam i seksizam. Nakon toga slijede dva intervjua u kojima je Damir Agičić govorio o udžbenicima i nastavnom programu: „Nema političkih pritisaka na pisce udžbenika“ i „Nastavni program treba mijenjati“. Prvi je objavljen u *Večernjem listu* u rubrici „Obzor“, 17. rujna 2001., a drugi u *Školskim novinama* od 7. svibnja 2002.

Pred sam kraj knjige, slijedi In memoriam dvojima istaknutim hrvatskim povjesničarima koji su preminuli 2012.

godine – Mirjani Gross (1922-2012) i Reneu Lovrenčiću (1928-2012). Na samom kraju nalazi se „Prijedlog programa rada Sekcije za nastavu povijesti HNOPZ-a“, te „Uvodna riječ za časopis Povijest u nastavi, broj 1-2003“. Nakon toga slijedi „Bibliografija“ gdje je popisano gdje je autor objavljivao tekstove koji se nalaze u knjizi.

Damir Agičić sakupio je tekstove koje je godinama pisao o udžbenicima i nastavi povijesti i objelodanio ih u jednu knjigu. Takav je pristup koristan iz više razloga: omogućava nam uvid u različitu problematiku nastave povijesti kroz analizu koju donosi u svakom tekstu, a s druge strane može nam dobro poslužiti da vidimo s kojim smo se problemima nosili prije 15 ili 20 godina, kako smo ih riješili i postoje li još i danas! Diskusija o nastavi povijesti, udžbenicima, historiografiji općenito, jest nešto što je konstantno potrebno kako bismo mogli napredovati. Ako ne bismo propitivali i analizirali kakvo je trenutno stanje u našoj historiografiji, kojim smjerom idemo, ne bismo mogli ni uvidjeti eventualne nedostatke, a niti pratiti razvoj povijesne znanosti u svijetu i slijediti te tokove. Stoga je ovakvih radova, analiza i diskusija potrebno što više. Na kraju bih izdvojio citat iz knjige koji govori što bi trebala pružiti nastava povijesti u 21. stoljeću: „Smatram da nastava povijesti ne bi trebala služiti samo pukom prenošenju pozitivnog znanja i učenju napamet kojekakvih činjenica (koje se ionako brzo zaboravljaju), nego bi trebala pomoći u izgradnji kritički usmjerenih građana, spremnih suočiti se sa životnim problemima. Ne bi trebala nuditi ‘Istinu’, nego govoriti o različitim mogućnostima percepcije prošlosti.“ (str. 101)

Povijest historiografije ili povijest povijesti, kako neki autori nazivaju povijest historiografije, jest područje koje je još uvijek slabo istraženo u Hrvatskoj. Osim nekolicine autora koji se bave i pišu o toj temi (izdane su i neke knjige na temu povijesti historiografije) ili nekoliko stručnih i znanstvenih skupova u čast našim poznatim povjesničarima, na kojima se govorilo o razvoju hrvatske historiografije, nedostaju dublje i veće analize. Dobro bi bilo kada bi se pokrenuli i istraživački projekti na temu hrvatske historiografije. Tada bi se mogla proučiti hrvatska historiografija kroz povijest, ali i ustanoviti trenutno stanje i pretpostaviti u kojem smjeru će se u budućnosti razvijati. Stoga je ova knjiga, kao i svi drugi prinosi ove vrste, itekako potrebna i dobro došla.

Vedran Stanić

Petr Stehlík. *Između hrvatstva i jugoslavenstva: Bosna u hrvatskim nacionalno-integracijskim ideologijama 1832-1878. Zagreb: Srednja Europa, 2015, 211 str.*

Petr Stehlík (1978.) češki je povjesničar srednje generacije, dobar poznavatelj povijesnih, političkih i kulturnih prilika na europskom jugoistoku te profesor Filozofskog fakulteta Masarykova sveučilišta u Brnu pri Odsjeku za slavenske studije. Posljednjih nekoliko godina Stehlík se u domaćoj javnosti pokazao kao plodonosan i rado čitan autor, a šira znanstvena zajednica prepoznala ga je kao istraživača s naglašenim interesom za proučavanje prošlosti Jugoistočne

Europe. Načelno govoreći, temeljna misao koju Stehlík u ovoj sintezi ni u kom trenutku ne napušta jest intencija da se što jasnije objasne i prikažu dominantni modeli, kao i mijene u pogledu razmatranja Bosne, njene opće uloge te nacionalnog pozicioniranja za vrijeme ilirizma, jugoslavizma i pravaštva. Tragom toga autor je prezentirao i raspoloženje kako intelektualnih, tako i vodećih hrvatskih političkih, ideoloških i građanskih krugova prema Bosni i njezinu stanovništvu u razdoblju od prve polovice do kraja 19. stoljeća. U radu je prisutan i komparativistički metodološki pristup u analizama nastanka modernih južnoslavenskih nacija što nedvojbeno možemo dovesti u korespondenciju s teorijskim postavkama Miroslava Hrocha, umirovljena profesora moderne europske i svjetske povijesti s Karlova sveučilišta u Pragu.

Period o kojem govorimo Stehlík je pomno odabrao zastupajući tezu kako se u te četiri dekade prostoru susjedne Bosne pridavala posebna važnost u diskusijama i promišljanjima među najistaknutijim sudionicima hrvatskog nacionalnog pokreta. Naime, prema Stehlíkovim navodima, potonji su taj teritorij doživljavali kao zemljopisni pojam koji je od egzistencijalnog značaja po njezinu sestrinsku domovinu – Bansku Hrvatsku u kojoj žive njihova braća po rodu i jeziku kako je 40-ih godina 19. stoljeća zabilježio i sam Kukuljević-Sakcinski (1816-1889). Poveznicu između tih dviju zemalja autor je, kao i mnogi drugi onoga doba, zamijetio u povijesnoj, geografskoj i etničkoj bliskosti. Upravo iz pobrojanih motiva, hrvatski su mislitelji cjelokupni korpus Bosne vidjeli pod okriljem vlastitog nacionalnog programa, a slične aspiracije

gajili su i istočni susjedi koji su svoj nacionalno-ideološki projekt željeli ostvariti formiranjem Kneževine Srbije. Stehlík k tomu dodaje da se zbog pitanja pripadnosti Bosne za vrijeme Velike istočne krize koja je trajala od 1875. do 1878. vodio oštar i nimalo bezazlen hrvatsko-srpski konflikt u nastojanju da se obje zemlje izbore za ono što smatraju da je njihova izvorna, odnosno povijesna baština.

Bitan moment za potpuno shvaćanje cijele ove priče svakako je etnička struktura bosanskohercegovačkog društva što samo po sebi podrazumijeva da je krucijalnu ulogu u tamošnjem oblikovanju nacionalno-integracijskih procesa imala upravo konfesionalna dimenzija. Premda su i hrvatska i srpska ideološka avangarda kategorički odbijale bilo kakve mogućnosti koje bi odvele u pravcu povezivanja vjere i nacionalnog identiteta kojeg su, kako Stehlík vidi, temeljili na osnovu jezika ili povijesno-političke pripadnosti stanovništva na određenom dijelu nekog prostora, taj je scenarij kasnije ipak zaživio punim plućima. Drugim riječima, slobodno se može kazati kako je hrvatstvo postalo sinonim za katolicizam, Srbi i dalje uglavnom slijede zasade pravoslavlja i svetosavlja, dočim je muslimanska populacija velikom većinom odana islamskoj vjeroispovijesti. Potaknut mnogobrojnim znanstvenim radovima renomirane povjesničarke Mirjane Gross (1922-2012) koja je otisnula snažan pečat izučavanju hrvatskoga naroda 19. stoljeća, autor razrađuje korelaciju između Bosne i njenih stanovnika s ilirizmom Ljudevita Gaja (1809-1872), jugoslavizmom Franje Račkog (1828-1894) i Josipa Jurja Strossmayera (1815-1905) te s pravaštvom Ante Starčevića (1823-1896) i Eugena

Kvaternika (1825-1871) koji su kao glavnu točku svoga političkog angažmana uvidjeli u ujedinjenju većine dijelova slavenskog juga.

Za razliku od hrvatstva koje je u svojoj srži jednoznačno projektiran hodogram, jugoslavenstvo odnosno jugoslavizam Stehlík shvaća na sljedeći način. Ono je za njega „sistematska artikulacija spomenute starije južnoslavenske ideje u ideologiju južnoslavenske kulturne suradnje i integracije, koja je bila sastavnica procesa oblikovanja moderne hrvatske nacije, ali i političke misli na slavenskom jugu od 19. stoljeća pa sve do raspada Jugoslavije. Prema tome, (...) jugoslavizmom ne nazivam usko političku koncepciju konstituiranja države pod imenom Jugoslavija ili jugoslavenski nacionalni unitarizam, već ideologiju koja je nastala u 19. stoljeću i koja se razvijala i mijenjala ovisno o vremenskom kontekstu (...)“ (str. IX).

Po pitanju same strukture, Stehlík se odlučio na sedam glavnih tematskih cjelina od kojih se svaka dodatno sastoji od svega nekoliko podnaslova. „Politička i idejna polazišta hrvatskih nacionalno-integracijskih ideologija“ početno je poglavlje u kojem autor 1832. uzima kao startnu godinu. Naravno, to je vrijeme publiciranja prvog modernog spisa koji je iznjedrila hrvatska politika, a riječ je dakako o traktatu *Disertacija iliti razgovor grofa Janka Draškovića* (1770-1856), čovjeka čiji se glas u ilirskom pokretu doista uvažavao u širim dosezima.

Znana je i naširoko poznata činjenica da je ilirizam bio prva nacionalno-integracijska ideologija koja je zaživjela u hrvatskoj sredini. Nukleus tog političkog programa možemo sagledavati kroz prizmu 1835., godine koja je za sobom ostavila prvi

hrvatski politički list *Novine horvatzke*. Nešto malo kasnije, početkom 40-ih godina, Matija Mažuranić (1817-1881) svojim je putopisom *Pogled u Bosnu* jasno predočio neke stvari. Iako je Bosna u to vrijeme za ilirce bila apsolutno dalek i nepoznat svijet, ona je u njihovim očima bila posve stereotipizirana pri čemu su svoje imaginacije uglavnom temeljili na negativno nabijenim muslimanskim i islamističkim predodžbama čije korijene možemo pronaći u protu osmanskom stavu koji egzistira u raznim djelima hrvatskog književnog kanona. Takve okolnosti uvelike su djelovale i na opće gledište Hrvata na susjednu Bosnu što nikako ne bi trebalo čuditi obzirom da je to, sve do kraja 50-ih godina, bio jedini uvid u tamošnje svakodnevno življenje.

Postoje, naime, realne indicije da je Mažuranić na tu pustolovinu poslan kao emisar, odnosno tajni poslanik koji je trebao uspostaviti vezu s vodećim bosanskim katolicima te prvacima pravoslavne zajednice. U vidu je, dakako, bilo i rušenje osmanske vlasti, a Mažuranićev posjet Bosni zacijelo je imao za cilj propagirati ilirske ideje na susjednom tlu. Iz Stehlíkovih deskripcija Mažuranićevih zapažanja možemo uočiti kako putopisac u vlastitu rukopisu daje na znanje da je u Bosni posrijedi mukotrpana ekonomska i socijalna bijeda koju održava bezakonje, mržnja i pasivnost. Ipak, ravnoteže radi, napominje isto tako kako je riječ o zaostaloj provinciji koja u sebi skriva gospodarski i društveni impuls, ali da bi to došlo do punog izražaja, Bosni je potrebna korjenita promjena vlasti. Što se tiče Bosne nakon pada Metternichova režima, Stehlík drži da je to razdoblje kada Bosna ponovno postaje politički atraktivna

destinacija hrvatskih ideoloških aktivista. U skladu s prevratima 1848., Bogoslav Šulek (1816-1895) u proljeće iste godine objavio je programatski članak „Naše želje“ u kojemu je iznio stav kako postoje mogućnosti da se diplomatskim putem stekne sjeverozapadni dio Bosne, na koji su Hrvati polagali pravo na temelju svoje državnopravne ideologije. Nadalje, Ante Starčević u svibnju 1848. godine objavio je pjesmu „Odziv od Velebita“ koja mu je na neki način poslužila kao svojevrsna apologija političke doktrine bana Josipa Jelačića (1801-1859) od kojega je iskreno očekivao ujedinjenje i proširenje Hrvatske što je, razumije se, podrazumijevalo i teritorij same Bosne. U to doba hrvatski je tisak bio rezerviran za oslobađanje Bosne od osmanske vlasti, pri čemu su česti publicistički izvori veličali Jelačićev lik i djelo, javno pozivali braću na ustanak te pružali potporu oružanoj intervenciji hrvatskih krajišnih odreda u Bosni. Povrh toga, Stehlík kasnije spominje kako se paradigma 60-ih godina u nekim aspektima promijenila.

Pojavom biskupa, mecene i glavnog predstavnika Narodne stranke Josipa Jurja Strossmayera započinje se provoditi južnoslavenska ideologija. Pored Strossmayera, na toj političkoj liniji aktivno je i propulzivno pulsirao i njegov veliki prijatelj, teolog Franjo Rački koji je zaslužan za uobličenje jugoslavizma u cjelokupnu nacionalno-integracijsku ideologiju kojoj je supstrat bio povezivanje južnoslavenskih krajeva na kulturnim, političkim i inim poljima. Glede Bosne, Stehlík navodi kako je Strossmayer u prvom redu bio okupiran mišlju o ustroju crkvene uprave te školovanju tamošnjih svećeničkih redova.

Isto tako, nije prikrivao čvrst stav o tomu da Bosnu treba izbaviti iz osmanskih ruku smatrajući taj čin ključnim preduvjetom za normalizaciju i unapređenje životnog standarda bosanskih kršćana.

Uz to, Stehlík ističe kako je Strossmayer nastojao utjecati na poslove Katoličke crkve u Bosni čak i nakon austro-ugarskog zaposjedanja 1878. godine. Tako je marljivo radio i na tomu da se na prestižnije pozicije u crkvenoj hijerarhiji na području Bosne počnu imenovati Bosanci ili bar svećenici iz hrvatskih krajeva. Otvoreno i bez bojazni oponirao je osnivanju nadbiskupije u Sarajevu jer je smatrao da bi okupirana provincija Osmanskog Carstva trebala biti u nadležnosti metropolitske Zagrebačke nadbiskupije, to jest đakovačkih biskupa. S druge strane, Rački također nije bio pasivan. Nerijetko je istupao u novinskim člancima u kojima se uglavnom posvećivao problemima s kojima se Bosna suočava. Koliko mu je Bosna i njena povijesna perspektiva značila, možda najbolje govori činjenica kako je u jednom pismu krajem 50-ih godina obavijestio Strossmayera o naumu da napiše crkvenu i svjetovnu povijest Bosne, no iza svega ostala je tek puka želja. Stehlík ukazuje da, iako je položaj Bosne u ideologiji jugoslavizma poprimio precizniju i jasniju notu nego što je bio slučaj za ilirizma, ni Rački nije uspio otkloniti sva dotadašnja protuslovlja i ambivalencije koji svoju snagu crpe iz hrvatskog i jugoslavenskog shvaćanja Bosne i njezinih žitelja u svim hrvatskim nacionalno-političkim programima fundiranim na jedinstvenom južnoslavenskom ideologemu.

Izvorne pravaške narative Stehlík opisuje kroz Starčevićovu i Kvaternikovu figuru.

U nizu tekstova branili su stav kako bi eliminacija Hrvata s mjesta odlučivanja o budućem izgledu Jugoistočne Europe bila nedopustiva krivda i potpuni akt bezakonja. U tom kontekstu, obojica su apostrofirali povijesnu ulogu i zasluge Hrvata u povijesti sukobljavanja Orijenta i Okcidenta, a taj sukob vidjeli su kao Istočno pitanje. Kvaternik je držao da Hrvati imaju posebno pravo u rješavanju zapadno-istočnog previranja, a stekli su ga, prema njegovu sagledavanju, već u 7. stoljeću. Veliku prijetnju i opasnost vidio je u priključenju Bosne Srbiji i upozoravao je da kada bi se to ostvarilo, bilo bi to „samoubojstvenim izdavanjem svojine i krvi naše s onu stranu Une i Save“ (str. 161). Istočno pitanje i Hrvati Kvaternikov je spis u kojem je nastojao osporiti pravo Srba na Bosnu, a iz njegovih kasnijih pisama austrijskom ministru vanjskih poslova grofu Rechbergu vidljivo je kako zazire od bilo kakva oblika posrbljivanja hrvatskog prostora i naroda koje bi imalo dalekosežne posljedice po Austriju i čitavo katoličanstvo u ovom dijelu Starog kontinenta. Istupajući s čisto katoličkog motrišta, Kvaternik je bio mišljenja kako njegova braća po vjeri u Bosni mnogo pate pod osmanskom vlašću te je oštro kritizirao Europu zbog njene tobožnje indolencije i pomanjkanja solidarnosti po tom pitanju. Istodobno je bio neprijateljski nastrojen prema islamu pa je takav stav nadogrudio željom da se njegovi južnoslavenski poklonici konvertiraju na katoličanstvo. Što se Starčevića pak tiče, on je na Bosnu također gledao s određenim simpatijama smatrajući je „svojevrsnim vrelom autentičnog hrvatstva“ (str. 165).

Već je početkom 50-ih godina 19. stoljeća Starčević zapisao kako „u Bosni

žive strana našeg najčistijeg, najnepokvarenijeg naroda, koji lakše može biti bez nas, nego li mi bez njega“ (str. 165). Iz njegove vizure Bosanci su bili nositelji neiskvarenog nacionalnog duha koji su bili lišeni negativnosti zapadne civilizacije. Još za vrijeme njegova života dogodila se austro-ugarska okupacija Bosne koje se nedvojbeno plašio. Taj čin smatrao je nezakonitim, nipošto ga nije prihvaćao te je do samoga kraja ostao privržen ideji da pravo na Bosnu ima isključivo samo Kraljevina Hrvatska.

Bogat i naširoko priznat teorijski oslonac koji vrvi iz korištenih izvora i literature, Stehlík je pažljivo i probrano sistematizirao na način da je u svome radu uključio vodeće znanstvene glasove koji su velik dio svoje istraživačke djelatnosti posvetili upravo pitanjima koja su usko vezana uz njegovu tematiziranu problematiku. Osim što će čitatelju efikasno pospješiti razumijevanje temeljnih političkih i društvenih procesa koji su se odvijali u pretprošlom stoljeću na ovim prostorima, ova knjiga dakako popunjava i stanovitu prazninu na historiografskom planu. Zaključno, važna je i interesantna ne samo zbog svoja odmjerena karaktera, već i zato što koncizno i čitko nudi pregled najvažnijih mogućih obrata. Nema sumnje, iza Stehlíka je dragocjen pothvat i kvalitetno odrađen posao o kojem će se još dugo govoriti.

Goran Mrazovac